



The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2151>

Number: 24 , p. 13-31, Spring 2014

DEĞER VE DİN İSTİSMARI*

THE EXPLOITATION OF VALUE AND RELIGION

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Özet

Değerlerle bir değer olarak dinin istismarını, suistimalini veya sömürülüşünü konu edinen bu çalışma, toplumsal yaşamda değer ve din istismarını anlamayı amaçlamaktadır. Toplumsal bir olgu olarak değerler, toplumun dayanak noktalarını oluştururlar. Grup üyelerinin ortak kabulüyle oluşan ve eşya ve olayların değerlendirilmesinde bir standart getiren değerler, insanların tutum ve davranışlarının ve toplumsal ilişkilerin gerçeklik bulmasında önemli roller ifa ederler. Toplumsal değerler içinde önemli bir yere sahip olan din, nihai değer olarak birçok değer toplumsal kabulünde rol sahibidir. Kendisi bizatihi bir değer olan din, toplumda değerler üretebildiği gibi değerlere değer katar, değerlerin toplum katında kabulünde meşrulaştırıcılık işlevi görür. Din de dahil değerler, toplumsal hayatta etkili oluşlarından dolayı hep istismara konu olmuşlardır. Değerlerin ve bir değer olarak dinin istismarı, değerlerin grubun veya toplumun ortak malı olmasıyla yakından bağlantılıdır. Ayrıca din ve değer istismarı, din ve değerlerin meşrulaştırma işlevlerinden yararlanılarak gerçekleştirilir. Din istismarı, dinin meşrulaştırma işlevinin gücünün kötüye kullanılmasıyla doğrudan ilgilidir. Dini istismar edenler, genellikle dinî meşrulaştırımın istismara açık yönünü kullanırlar. Değerlerin istismarı da, değerlerin meşrulaştırıcılık işlevi kullanılarak gerçekleştirilir. Tabiatı gereği sosyolojik bir olgu olan istismar, bir toplumsal ilişki biçimidir. Bu çalışmada, değerler ve dinin istismarını ele alırken, değerlerin ve dinin kötüye kullanılmasının toplumsal boyutlarını bilimsel düzlemde anlama çabasına girişmek, yazarın amacıdır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, din, İslam, istismar, toplum, Türkiye.

Abstract

The issue of this study is the exploitation and abuse of values and religion as a value. Values as social phenomena constitute the fundamental basis points of society. Values which are formed by the common acceptance of group members and bring a standard to evaluate things and evenings play important roles in the development of people's attitudes and behaviors and in the realization of social relationships. Religion as an ultimate value has an important place in social values and holds a part for an acceptance of many values. Religion which itself is a value enriches values as well as produces values in society, and fulfils a legitimizing function in the acceptance of values by society. Values including religion always become subject to exploitation because of their influence in social life. The exploitation of values and religion as a value is closely related to the fact that values and religion are the common goods of group or society. In addition, religion and values are abused or exploited over the legitimizing functions of religion and values. Abuse or exploitation of religion is directly related to misusing the function of legitimizing of religion. Those who abuse religion often use the open aspect of religious legitimation to exploitation. The exploitation or abuse of values is realized over the legitimizing function of values. The exploitation which is a sociological phenomenon due to its nature is a kind of social relation. In this study, considering the social dimensions of the exploitation of values and religion at the scientific level and with the understanding approach is the aim of the writer.

Key words: Values, religion, Islam, exploitation, society, Turkey.

Giriş

Değer, anlaşıldığı kadarıyla yüce, yücelik, kutsal, kutsallık, değerlilik, değerli olma, değer verme, değer kazandırma, anlam verme gibi kavram ve hususları çağrıştırmaktadır. Değer, sözlük anlamı itibariyle kıymet, paha, yüksek nitelik, faydalı vasıf, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut kriter veya ölçüt, bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı demektir. Felsefe, kelim, sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin konuları arasında önemli bir yer tutan değerler, bir şeyin anlam ve önemini belirlemeye yarayan ölçütler olup insanların inanç, düşünce, tutum ve davranışlarının bütününde bir hareket merkezi ve değerlendirme ölçütüdürler (Bkz. Allport 1960 ve 1961). Bütün inanç, tutum ve davranışların, değerle ilişkili olduğu söylenebilir. Toplumsal bir olgu olarak *değerler*, toplumun dayanak noktalarını oluştururlar. Toplum hayatının ve kültürünün inşa, ikame ve idamesinde çok etkili bir yere sahip olan değerler, tipolojik düzlemde ahlakî, dinî, ekonomik, siyasal, ailevî, hukukî, eğitimsel, estetik vs. değerler olarak ayrımlanabilir. Fakat bütün bu değerlerin tamamı, toplumsal ve kültürel hayatta birlikte var olurlar. Grup üyelerinin ortak

kabulüyle oluşan ve davranışların değerlendirilmesinde bir standart getiren değerler, toplumsal kurumların varlık ve idame-i hayatları için temeldirler. İnsanlar, üyesi buldukları toplumdaki değerleri öğrenmek suretiyle toplumda neyi nasıl yapacaklarını, diğer insanlara karşı nasıl davranacaklarını bilirler. Toplumsal aktörler, statülerine uygun bir biçimde rollerini yerine getirirken değerlerin yön vericiliğine ihtiyaç duyarlar. İnsanların tutum ve davranışları, değerlerle doğrudan ilgilidir. Değerler, insanların, grup ve hareketlerin, toplum ve devletlerin nasıl davranacaklarını, nasıl bir siyaset üreteceklerini, nasıl bir ilişki kuracaklarını, nasıl yaşayacaklarını, neye, nasıl ve ne kadar bağlanacaklarını vs. belirlerler. Toplumsal ilişkilerin, toplumsal olay ve olguların meydana gelmesinde değerlerin rolü büyüktür. Durkheim'in (1992) bir toplumsal fenomen olarak intiharı toplumsal değerlerle irtibatlı olarak izah etme çabası bu noktada zikre değerlidir. O halde denilebilir ki, toplumsal olay ve olguları, toplumun yapısını, toplumsal aktörlerin tutum ve davranışlarını ele alırken toplumda ve grupta geçerli olan toplumsal değerlerin işlev ve rollerini hesaba katmak ve incelemek önemlidir.

Din, bir değerdir; insana, ona kılavuzluk edecek prensipler temin eder, insan için hayatı anlamlı kılar, eşyayı ve olayları anlamlandırır. Toplumsal bir fenomen olarak din, toplumsal değerler noktasında önemli bir yere sahiptir. Bizatihi kendisi bir değer olan din, toplumda değerler üretebildiği gibi değerlere değer katabilmekte, değerlerin toplum katında kabulünde meşrulaştırıcılık işlevi görmektedir. Denilebilir ki, birçok değer toplumsal kabulünde, bir değer sistemi olarak din rol sahibidir. Toplumsal ve kültürel yaşamın bütün alanlarında, inanç, düşünce, bilgi, ibadet, grup, organizasyon gibi boyutlarda birey, grup ve toplum üzerinde yönlendirici, düzenleyici, kontrol edici, motive edici, takviye edici ve engelleyici etkileri olan din, değer üreten bir yaşam gerçekliğidir. Dinin ürettiği veya dinin kapsamında bulunan değerlerin bir kısmı toplumsal hayatta dinle bağımlı olarak sürekli olarak korunurken, bir kısmı da zaman içinde dinden bağımsız hale gelebilmektedir. Dinden bağımsız hale gelen değerler de aslında dinden aldığı anlamlarla varlık bulmaya devam edebilirler. *Din ve dinsel değerler*, bir toplumsal olayın gerçekleşmesinde belirleyici, yönlendirici veya takviye edici yahut engelleyici roller oynayabilirler. Nitekim Weber (1985) hayatta düzenli olma, israf etmeme, lüks hayat yaşamama, mesleğe bağlılık gibi dinî değerlerin modern kapitalizmin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığı görüşündedir.

İstismar; meyve verme, işletme, kullanma, yararlanma, zengin olma, bir şeyden elde edilen her türlü fayda, kâr etme, kâr getirecek şekilde harcama, yararlanılacak mal, malı çoğaltma ve nemalandırma, ağacın meyvesi, her türlü mal, kaymağı alınmamış süt, sütün üstündeki kayma, sütün köpüklenmesi, bir şeyin özünden çıkan sonuç, çocuk, nesil gibi anlamları olan "semere"den (İbnu'l-Esîr 1367: 221; Mütercim Asım 1305: 195; el-Cevherî 1982: 605-606) türemiş olup sözlükte bir şeyin semeresini, ürününü elde etmek, semeresinden, ürününden veya meyvesinden yararlanmak

demektir. Türkçe'de kullanılışında ise istismar, bu anlamlar daraltılarak olumsuz bir içerikle donatılmış ve kendi çıkarına kullanma, kötüye kullanma, suistimal etme, haksızca faydalanma, sömürme, bir kişinin iyi niyetini kötüye kullanma, bir şeyi haksız yere işletip yararlanma gibi mânâlarla yüklenmiştir.

Oldukça karmaşık ve tartışmalı bir konu olan istismar, bir nasihat veya vaaz düzleminde ele almak çok kolaydır; ancak bilimsel düzlemde, nesnel bir olgu olarak incelemek, oldukça zordur. Olanın, yapılanın istismar olduğunu nasıl belirleyecek veya bileceksiniz? Sizin istismar dediğinize bir başkası veya o istismar konusu şeyi yapan kişi istismar demeyebilir. İstismarın var olduğu biliniyor; çocuk istismarının, değerler istismarının, din istismarının vs. bir gerçeklik olarak dünyamızda var olduğu biliniyor, boyut ve sonuçları gözlemlenebiliyor, istismara muhatap olunabiliyor, hatta istismar tarif de edilebiliyor; fakat yine de onu nesnel olarak ele almak; sosyolojik açıdan incelemek; “şu kişi veya kişilerin yaptıkları şu şey, istismardır ve bu istismarın boyutları şudur, şu olay istismar olayıdır.” demek o kadar kolay olmuyor. Bu, istismarın niyetle doğrudan bağlantısının ve dolayısıyla öznelliğinin yanı sıra oldukça muğlak ve göreceli anlam içeriğine sahip olmasıyla da ilgilidir.

Ekonomi, siyaset, eğitim ve kültür gibi sosyal hayatın bütün alanlarında kendini gösterebilen istismar (Fındıkoğlu, 1976: 318-319), değerler ve din alanlarında da ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda değerler alanında kendini gösteren istismar, yani değer istismarı, değerleri kötüye kullanarak insanlardan maddi veya manevi menfaat temin etmeyi ifade etmektedir. Özgül olarak din alanında ortaya çıkan istismarın, yani din istismarının ise; dini suistimal etme, dini ve dindarları kötüye kullanma, din sömürsü yapma, dini menfaati için araçsallaştırma, dine, dinî inanç ve duygulara haksız çıkar elde etmek amacıyla atıfta bulunma, dini bir şeye alet etme, dinî değerleri kullanarak toplumdaki maddî veya manevî çıkar sağlama, Allah adını kullanarak insanlardan çıkarlar elde etme gibi mânâlara geldiği söylenebilir (Okumuş, 2002: 197-198). Denilebilir ki, din istismarı, bir tür din tacirliğidir. Din istismarcısı, din üzerinden çıkar elde etmeyi amaçlar. Din istismarı yapan kimse, tabir caizse dini, dinin hükümlerini veya dinî kural ve değerleri kendi çıkarı uğruna satan kimsedir. İslam filozofu Kindî'nin ifadesiyle (1994: 4-5) hayvanî nefislerinde yer eden haset keri ile düşünce ufuklarını kuşatan karanlığın, hakikatin nurunu görmelerini engellediği din istismarcıları, saldırgan ve zalim düşman olarak, haksız yere işgal ettikleri makamları korumak için elde edemedikleri ve çok uzağında buldukları insanî erdemlere sahip insanları küçümserler. Amaçları başları tutmak, makam ve mevkilerin başına geçmek ve din tacirliği yapmaktır. Gerçekte onlar, dinden yoksundurlar; zira bir şeyin ticaretini yapan onu satar, sattığı ise artık kendisinin değildir. Dolayısıyla dini satanlar, din üzerinden istismar veya sömürü yapanlar, dine sahip olamazlar.

Son çözümlemede din ve inanç, zekat, infak, namaz, oruç, hac, kurban, şehitlik, dinî özgürlükler, hakkın yanında yer alma, şahitlik, isar gibi dinsel değerler; devlet, devlete bağlılık, siyaset, oy verme, demokrasi, sosyal devlet, laiklik gibi siyasal değerler; bilgi, inanç, sanat, çevre, ahlâk, hukuk, töre, dayanışma, özgürlük, hoşgörü,

diyalog, dürüstlük, emek, büyüklere saygı, çocuklara sevgi, namus gibi milli, manevi, sosyo-kültürel ve dinsel değerler, çeşitli amaçlarla istismara maruz kalabilmektedir.

Türkiye’de değerler ve dinin istismarı konusu, özellikle de siyasal düzlemde ve bazı sosyal kurumlar etrafında öteden beri gündeme gelen ve tartışılan konular arasındadır. Örneğin siyasal düzlemde değerlerin, özellikle de dinin istismarı, hep tartışılmıştır. Tartışmanın içeriği, biçimi, din istismarı söylemi ve siyasetinin doğru olup olmaması ayrı bir konudur; ancak din ve değer istismarı siyasette geniş bir yer tutmaktadır. Yine değerler istismarı bağlamında örneğin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı çeşitli birimlerde istismar konusu zaman zaman ortaya atılabilmekte; farklı aktörlerce, yaşlılar, çocuklar, gençlerin çeşitli araçlarla istismara konu olduğundan bahsedilebilmektedir. Ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşlar da, dinî ibadetlerle bağlantılı bazı faaliyetleri nedeniyle din istismarı tartışmalarının konusu olmuştur. Yine siyasal partilerle ilgili olarak da din istismarı konusu gündeme gelebilmekte ve tartışmalar yapılabilmektedir.

Hatırlamak gerekir ki, Türkiye’de bazı değerlerin istismarına ve hayatın çeşitli alanlarında, örneğin siyasal ve ekonomik hayatta din istismarına karşı resmen hukuki bir tutum sergilenmiş ve din istismarı, Anayasaya ve yasalara girmiştir. Örneğin temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması, Anayasa’nın 14. maddesinde¹ yasaklanmıştır. Ayrıca Anayasa’nın 24. maddesinde ve bazı yasalarda² din istismarı yasaklanmış ve

¹ III. Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması

MADDE 14. – (Değişik: 3.10.2001-4709/3 md.) Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.,

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.

Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

² Türkiye’de din istismarı, özellikle siyasal boyutta mücadele edilmesi gereken bir husus olarak görülmüş ve belki de bu nedenle Anayasa ve yasaların konusu yapılmıştır. Konunun anlaşılmasına ışık tutması bakımından ilgili madde ve hükümleri zikretmek faydalı olabilir:

Türkiye’de din istismarı, Anayasa’nın 24. maddesiyle yasaklanmıştır. Söz konusu madde şöyledir:

VI. Din ve Vicdan hürriyeti.

MADDE 24.- Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

din istismarı yapanların çeşitli cezalara maruz kalacakları belirtilmiştir. Belirtmek gerekir ki, din ve değer istismarının, Anayasa ve yasalara konu olması problemlidir ve tartışmalıdır (Okumuş 2011). Fakat bu problemi burada tartışmak, bu konunun sınırlarını aşmaktadır.

Değerlerin ve dinin istismarı, değerlerin, grubun veya toplumun ortak malı olmasıyla yakından bağlantılıdır. Değerler, toplumun ortak malı olduğu için toplumdaki bir şeyler elde etmeyi hedefleyen istismarcı, değerleri kendi çıkarı için kötüye kullanmakta, sömürmekte, yani istismar etmektedir. Din de dahil değerler, toplumsal ilişkilerde oldukça hayati “değer”e sahip oldukları için, toplumsal aktörlerin değerlere aykırı hareket etmeleri çok zordur; değerleri karşısına alanlar, toplum tarafından duruma göre şiddetli olumsuz tepkiler alırlar. Değerlerin sosyal hayattaki ağırlığının böyle olması, insanların değerlere bağlanması ve onlara sahip çıkması; değerlerin istismarını anlamak için de önemli bir başlangıç noktası olarak alınabilir.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Anayasa'nın 24. maddesindeki din istismarıyla ilgili hüküm, halen yürürlükte olan Siyasal Partiler Kanunu'na da aynen alınmıştır:

Din ve Dince Kutsal Sayılan Şeyleri İstismar Yasağı

MADDE 87 - Siyasi partiler, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inaçlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapamaz, istismar edemez veya kötüye kullanamazlar.

Anayasa'nın ilgili maddelerinin dışında, 26.9.2004 tarihli Türk Ceza Kanununun 219. maddesi de, görev sırasında din hizmetlerini kötüye kullanma hakkındadır. Madde şöyledir:

Görev sırasında din hizmetlerini kötüye kullanma

MADDE 219 - (1) İmam, hatip, vaiz, rahip, haham gibi dini reislerden biri vazifesini ifa sırasında alenen hükümet idaresini ve Devlet Kanunlarını ve hükümet icraatını takbih ve tezyif ederse bir aydan bir seneye kadar hapis ve adli para cezası ile cezalandırılır veya bunlardan birine hükümlenir.

(2) Yukarıdaki fıkrada gösterilen kimselerden biri işbu sıfattan bilistifade hükümetin idaresini ve Kanun ve nizam ve emirleri ve dairelerden birine ait olan vazife ve salahiyeti takbih ve tezyife veya halkı Kanunlara yahut hükümet emirlerini icraya veya memuru memuriyetinin vazifesi icabına karşı itaatsizliğe tahrik ve teşvik edecek olursa üç aydan iki seneye kadar hapse ve adli para cezası ve müebbeden veya muvakkaten bilfiil o vazifeyi icradan ve onun menfaat ve aidatını almaktan memnuiyetine hükümlenir.

(3) Kendi sıfatlarından istifade ederek Kanuna göre kazanılmış olan haklara muhalif iş ve sözlerde bulunmaya, bir kimseyi icbar ve ikna eden din reis ve memurları hakkında dahi baladaki fıkrada yazılı ceza tertip olunur.

(4) Bunlardan biri dini sıfatından istifade ederek, birinci fıkrada yazılı fiillerden başka bir cürüm işlerse altıda bir miktarı çoğaltılmak şartıyla o cürüm için Kanunda yazılı olan ceza ile mahkûm olur.

(5) Şu kadar ki Kanun işbu sıfatı esasen nazari itibara almış ise cezayı çoğaltmaya mahal yoktur.

Aynı kanunun 158. maddesi nitelikli dolandırıcılık bağlamında din istismarının cezasını içermektedir:

Nitelikli Dolandırıcılık

Madde 158 - (1) Dolandırıcılık suçunun;

a) Dinî inanç ve duyguların istismar edilmesi suretiyle,

(...)

işlenmesi hâlinde, iki yıldan yedi yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezasına hükümlenir.

İnsanlardan çıkar elde etmek isteyen istismarcı, değerlerin toplumsal öneme sahip olduğu gerçeğinden hareketle değerler üzerinden elde etmek istediği şeylere erişmek amacıyla değerleri kullanır.

İstismar, doğası gereği sosyolojik bir olgudur; zira istismar eden, başka insan veya insanlara karşı bir hesap yaparak istismarda bulunur. Bu durumda istismar eden varsa, mutlaka kendisine karşı istismar edilen kişi veya kişiler de vardır. Bir yerde din veya değer istismarı varsa, orada iki temel aktör var demektir: İstismarcı ve istismara muhatap olan. Bu durumda denilebilir ki, istismar bir toplumsal ilişki biçimi olup toplumsal zeminde yeşeren, varlık bulup dal budak salan bir olgudur.

Bu çalışmada değerler ve din istismarından bahsedilirken, normal, doğal ve yerinde bir ilişki biçimiyle dine ve değerlere başvurma değil, çıkar elde etmek için yapılan bir plan ve ortaya konulan amaç doğrultusunda din ve değerleri kullanmak ve sömürmek, onlar üzerinden insanlardan menfaat temin etmek kastedilmektedir. Din istismarında istismarcının istismara konu olan, yani istismar edilen kişi veya kişilerden bir şeyler elde etme veya yararlanma amacı vardır. İstismarcı, istismar edeceği kişiyi istediği şekilde yönlendirmek, etkilemek ve istediğini elde etmek için istismara yönelir, değerleri ve dini istismar eder, kötüye kullanır. Makalede istismar, ortaya çıkıp nesnelleşen yönüyle, yani yapılan şeyin kendisi merkeze alınmak suretiyle, eylem veya davranış odaklı olarak ve yapılanın sonuçları gözlemlenerek incelenmeye çalışılmaktadır. Şu halde değerler ve dinin istismarını ele alırken, değerlerin ve dinin kötüye kullanılması olgusunun toplumsal boyutlarını bilimsel düzlemde anlama çabasına girişmek, yazarın amacını oluşturmaktadır.

Değerler

İnsan davranışlarının nasıl gerçekleştiğini anlamanın yolu değerleri anlamaktan geçer. Çünkü insan, bir takım değerlere dayanarak davranışlarını ortaya koyar. İnsan eylemleriyle değerler arasında sıkı bağlantı vardır. Denilebilir ki, değerler, insan davranışlarını, insanın eylemlerini yönetirler. Bundan dolayı bir olayın nasıl meydana geldiğini, hangi sebep ve saiklerle gerçeklik bulduğunu, yani arkaplanını tespit etme ve anlamada, o olayın içinde yer alan insanların tutum ve davranışlarını yönlendiren değerleri tespit etme ve anlama, oldukça önemlidir.

Toplumsal bir ilişki olarak (Bkz. Screpanti, 2003: 158) değerler, toplum ve kültüre anlam veren kriterlerdir. Toplumsal hayat, değerler olmadan gerçeklik kazanmaz ve dolayısıyla anlaşılmaz. Toplumsal sistem, değerlerle anlam kazanır ve çalışır. İnsanın yapıp-eden bir varlık oluşu, değerleri duyan bir varlık oluşuyla yakından ilgilidir. İnsanın fiillerini ortaya koyması, değerleri duyan bir varlık oluşuna dayanır. Söz ve fiillerin, doğru ve yanlış, güzel ve çirkin, iyi ve kötü gibi nitelendirmelerle nitelenmesi, doğrudan değer ve değer anlayışıyla ilgilidir. Canlılar arasında insana özgü olan değerler, insanın fiillerine yön verirler. Değerler olmaksızın insanların nasıl davranacaklarını bilmeleri mümkün olmazdı. Bu nedenle değerlerin, insan

davranışlarının determinasyon ilkelerinden biri olarak tespiti doğrudur; değerler, insan davranışlarını determine ederler (Mengüşoğlu, 1988: 97-109). Herhangi bir davranış örüntüsünü inceleyebilmek için toplumda geçerli olan değerleri anlamak gerek. Töre ve adetlerin değersel özelliklerini bilmek, örneğin hangisinin daha zorlayıcı olduğunu öğrenmek gerek. Değerler, toplumda en güçlü sosyal kontrol araçlarıdır. Değerler sistemi, kişilerden neyin istendiğini, kişilere neyin yasaklandığını, neyin ödüllendirildiğini ve neyin cezalandırıldığını belirler (Fichter, ty.: 146).

Bütün değerler, aynı ölçüde etkili ve belirleyici olmazlar. En yüksek toplumsal değere sahip davranış örüntüsü, aynı zamanda en geniş ölçüde uyulan, etkileri ve belirleyicilik özelliği en çok olan değerdir. Kendi toplumumuza bakıldığında, bu anlamda dinin ve dini davranış kalıplarının çok yüksek, hatta çoğu zaman en yüksek sosyal değere sahip olduğu anlaşılabilir.

Toplumsal değerler paylaşılma özelliğiyle dikkati çekerler. Toplum aktörlerinin çoğunluğunun değerler üzerinde bir kabulü söz konusudur. Bununla da ilişkili olarak değerler, toplumun en önem verdiği şeylerdendir. Özellikle değerlere aykırı şeyler yapıldığında gösterilen tepkiye bakıldığında, değerlerin toplum üyeleri tarafından ne kadar ciddiye alındığı daha net anlaşılabilir. Değerler, birbirleriyle anlaşmada, sağlıklı ilişkiler kurmada, ortak refahı korunmada, ortak kararlar almada, sosyal ihtiyaçları karşılama vb. insanlar üzerinde çok etkili olurlar. Bundan dolayı da toplum katında bazı şeylerin kabul edilebilmesi için değerlerin *meşrulaştırmasına* başvurma zorunluluğu ortaya çıkar. İnsanların değerler için her şeyi göze alabilmeleri, değerlerin insanlar için ne kadar önemli ve hayati olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Genel olarak değerlerin bütün toplumlarda etkili ve önemli olduğu söylenebilir.

Bir Değer Olarak Din

Bazı değerler, hem toplumsal değerlerdir, hem de toplumsal değerlerin ölçütüdürler. Din de böyledir, yani toplumdaki birçok değer değer olma ölçütüdür. Bizim toplumumuzda da dinin böyle değer ölçütü olduğu söylenebilir.

Kendisine mensubiyetlerinden dolayı insanları hayvanlardan ayıran şeylerden biri olan din, toplumun temel etkeni olduğu zaman, değerlerin kabulü ve idamesinde işlevsel bir rol oynar. Bu şu anlama da gelmektedir: Din, bazı değerlerin reddinde de işlev görür. Bu açıdan dinin değer olma yönü, çoğu zaman toplumdan topluma, gruptan gruba değişen bazı boyutlara sahip olmakla birlikte birçok değerden daha güçlüdür; zira din, toplum aktörleri için üst düzeyde bir bağlayıcılık özelliğine sahiptir. Bu nedenle toplumsal hayatta insanlar dini diğer değerlerden daha fazla dikkate alırlar. Belirtmek gerekir ki, değerler de dini etkiler. Değerler, toplumların dini farklı yaşamalarında, hatta farklı dinleri kabul edişlerinde rol oynarlar.

Din, değerleri sıralar, değerler hiyerarşisi oluşturur ve dolayısıyla değerler karmaşasının önüne geçerek grup üyelerinin değer çatışmasına maruz kalmaksızın değerlerin değerine göre bir sıralama yapmalarını temin eder. Örneğin ailevi değerlerle ekonomik değerlerin çatışmasını önler. Bu da dinin belirleyici değer olmasıyla yakından ilgilidir. Gerçekten de dinin etkili işlevlerinden biri, toplumda pek çok problemin

kaynağı olarak ortaya çıkabilecek değerler çatışmasını önlemektir. Din, değerler çatışmasını, değerler hiyerarşisi oluşturarak önler. Grubun ve toplum hayatının bir konsensüs içinde bulunması, değerler üzerinde anlaşmaya dayalı bir birliktelikle hayatiyetini sürdürmesi, değerler hiyerarşisinin oluşmasını gerektirir. Bunu sağlamada dinin çok büyük etkisi mevcuttur. Din, değerlerin toplumca kabulünü sağlar, değerleri pekiştirir, değerler arasında hiyerarşik bir yapı oluşturur (Aydın, 2000: 112-113). Din ve dinsel değerler, bu anlamıyla nihai değer olarak da kabul edilebilir. Nihai değerler, toplumsal değerleri de belirlerler; toplum aktörleri, bu değerlere göre davranış geliştirir; bu değerlere göre "değer"lendirme yapar, değerlere bağlanırlar.

Değerlerin ve Bir Değer Olarak Dinin İstismarı

Değerleri istismar, toplumsal ilişki ve etkileşimlerde kendini gösterir ve istismarı yapan kişi, grup veya organizasyon tarafından hedef kitle olarak belirlenen insanlardan bir çıkar elde etmek amacıyla gerçekleştirilir. Değerlerin istismarı, bir birey veya grubun başka bir birey veya grubun duygu, düşünce, inanç ve fiillerini değerler üzerinden istismar etmesi, kötüye kullanması, sömürmesi demektir. Örneğin dürüstlük bir değerdir; bir insanın dürüst olduğunu düşünün: Eğer bir insanın veya insanların, bir kuruluş veya organizasyonun, bu insanın dürüstlüğüne kullanarak, yani onun dürüstlüğünden yararlanarak ondan bazı bilgileri alıp kendi amaçları uğruna kullanması, sözgelimi kendisinin faydasına, başka insanların zararına olacak şekilde değerlendirmesi mümkündür. Burada yapılan şey, değer istismarıdır.

Akrabalığın ve akrabaya sevgi ve saygının bir değer olduğu bilinmektedir. Örneğin bir kişinin akraba sevgi ve saygısını kullanarak bir akrabasından para veya başka bir menfaat elde etmesi, sözgelimi almaması gereken bir bilgiyi alması ve onu belli yerlerde kullanması, onun akrabalık duygusunu suistimal etmesi, değer istismarından başka bir şey değildir. Bir kişinin cömertliğini kötüye kullanmak, örneğin kumar oynamak için, ama bu amacı gizleyerek ve başka bir gerekçe sunarak, mesela eşinin hastalandığını ve onu doktora götürmesi gerektiğini gerekçe söyleyerek o kişiden para istemek ve almak, cömertliği istismardan başka bir şey değildir.

Aynı şekilde bir iş yeri açan kişinin iş yerine hemşehriliği simgeleyen bir isim vermesi, örneğin köylü bakkalı veya köylü veterineri demesi ve bunu da köylüleri oraya çekerek köylülerin hemşehrilik duygularını kötüye kullanmak için yapması, yani köylü hemşehriliğini daha fazla para kazanmak uğruna daha pahalı iş yaparak veya satış yaparak suistimal etmesi, değerler istismarına girmektedir. Değer üzerinden ticaret yapılırsa, değerler istismar edilmiş olur.

Yine iş yerini dinsel sözcük veya ifadelerle isimlendirip dindar insanlardan daha fazla çıkar elde etmeyi ve dolayısıyla dindarları istismar etmeyi amaçlayarak para kazanan kişi din istismarı yapmış olmaktadır.

Hemşehrilik istismarına, araştırmacının gözlemleme imkanı elde ettiği, istismar edeni de edilenleri de görme fırsatı yakaladığı bir olay örnek verilebilir. 2000-2003 yılları arasında bir ilimizde yaşanan bu olayda; bir başka ilimizden bu ilimize gelen bir aile (Anne-baba, evli erkek kardeşler, eşler, çocuklar), orada şehrin merkezi yerinde bir market açar. Kısa bir süre içinde ikinci bir market daha açarlar. Bu arada hemşehrilik duygularıyla kendi hemşehrileriyle en kısa zamanda tanışmanın yollarını arar ve dikkate değer bir kısmıyla tanışır da. Hemşehrileri arasında çeşitli resmi dairelerde çalışan memurların yanı sıra üniversite öğrencileri de bulunmaktadır. Bir yandan hemşehrilerinin kendi dükkanlarından alışveriş yapmalarını sağlarken, bir yandan da onlardan çeşitli vesilelerle borç alma ve kredi kartlarını kullanma yoluna giderler. Bir süre sonra yeni kredilerle yeni bir işyeri açma hazırlığı yaparlar ve kredi çekerler. Elden aldıkları borçları ödemedikleri gibi yeni borç altına girerler ve ayrıca kredi kartlarını alıp harcama yaptıkları veya kredi çektikleri kişilerin kredi kartı borçlarını da yatırmadıkları görülür. Daha sonra dükkanlarını da bırakarak o ilden ayrılırlar. Bu insanlar, dindar olarak da bilinirler. Bu durumda çok acı travmatik sonuçlarla karşılaşılır. Borç altındaki insanlar, mağdur olurlar ve bu insanların hemşehrilik duyguları örselenir, tahrip olur. Ayrıca din istismarı yaptıklarından da söz edilir ve dolayısıyla din yönünden de bir olumsuz etkilenme söz konusudur.

Din istismarı, gündelik hayattan siyasal hayata kadar toplumsal hayatın bütün alanlarında görülebilmektedir. Örneğin ilköğretimde okuyan öğrencilerine namaz kılma karşılığında yüksek not vermeyi taahhüt eden öğretmenle bu taahhütle namaz kılan ve notunu yükselten öğrencinin durumu iki taraflı din üzerinden çocuk istismarıyla açıklanabilir. Böyle bir davranışın teşvik için ödüllendirmeden farklı olduğu açıktır.

Din istismarının zirve noktasını, Allah adı kullanılarak gerçekleştirilen istismarın meydana getirdiği söylenebilir:

Aldatıcı sizi Allah ile aldatmasın (31/Lokman 33; 35/Fâtır, 5. Ayrıca bkz. 57/Hadîd, 14).

Şu ayet de din istismarına işaret etmektedir:

Ayetlerimi az bir pahağa satmayın. Yalnızca bana karşı muttaki olun. Bile bile hakkı batıl karıştırıp hakkı gizlemeyin. (2/Bakara 41-42. Ayrıca bkz. 2/Bakara 79, 174; 3/Al-i İmran 77, 187, 199; 5/Maide 44, 106; 9/Tevbe 9; 16/Nahl 95).

Ayetlerde ifadesini bulan din istismarı veya sömürsünde istismar yapan kimsenin, aldatıcı, ayetleri az bir pahağa veya ucuza satan kimse olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. İstismarcı, insanları dini kullanarak veya araçsallaştırarak aldatmakta, manipüle etmekte ve sömürmektedir. İşte bu noktada şu örnek getirilebilir: Bir turizm şirketinin Hacca kendisi aracılığıyla gidecek olanların ücretlerini aldıktan sonra şirket sahibi ve sorumlularının ortadan kaybolması ve Hacı adaylarını havaalanında öylece ortada bırakmaları, açık bir din istismarıdır. Bu ve benzeri olayları çevremizde gözlemleyebilmekte ve tecrübe edebilmekteyiz.

Örneklere çoğaltmak mümkündür: Ramazan ayında şahit olabildiğimiz pahalılık, Müslümanların en temel ibadetlerinden olan Oruç üzerinden toplumumuzdan daha fazla para kazanılma yoluna gidilmesi boyutunu da kendi içinde taşımaktadır. Bu pahalılığın ekonominin kendi kuralları veya tabiatı gereği taleple bağlantılı yönü göz ardı edilemez; ancak bir din istismarı yönü olduğu da anlaşılabilir. Benzer bir biçimde Hac mevsiminde pahalılığın gelmesi, örneğin bir riyal olan zemzemin üç riyale çıkması, sadece ekonominin kendine özgü yapısı ve kurallarıyla izah edilebilecek bir şey midir acaba? Bunun üzerinde de daha ince gözlem ve tahkikler yapılabilir.

Ayrıca çeşitli kişi, grup veya kurumların dinî bayram veya bazı ibadetleri vesile kılarak usulüne uygun olmayan yollarla dindarlardan maddi destek sağlama yoluna gitmeleri; örneğin Ramazan ayında okullara, ev ve iş yerlerine zarf dağıtmak suretiyle fitir sadakası ve zekat toplama faaliyetine girişmeleri, Kurban Bayramı'nda çeşitli tanıtım ve propaganda yöntemleriyle kurbanlık parası toplamaları, deri toplamaları, zekat toplamaları vs., din istismarı boyutu itibarıyla üzerinde düşünülebilecek hususlardır.

Bazı din görevlilerinin kimi zaman parayla veya başka bir takım maddi karşılıklarla örneğin hatim yapmaları, cenaze yıkamaları, mevlit okumaları, düğün merasimlerinde Kur'an okumaları gibi durumların toplumun bazı kesimleri tarafından din istismarı çerçevesinde değerlendirildiği de bir gerçektir.

Gündelik hayatta insanlar arası ilişkilerde, dini ifadeler kullanarak, mesela Allah adına yemin etmek suretiyle yalanını kapatmaya çalışanlar veya muhatabına istediği şeyi kabul ettirmeye çalışanlar, daha doğrusu kendi söz veya eylemlerini meşrulaştırmaya çalışanlar da, insanların din istismarı olarak kabul ettikleri hususlar çerçevesinde misal olarak zikredilebilir.

Dindar ortamlarda veya dindar kişilerin üst görevlerde olduğu kuruluşlarda, bazı kişilerin her zamanki durumlarının ve vaziyet alışlarının tersine dindarca tutum ve davranış içine girmeleri, din istismarı örneği olarak düşünülebilir.

 (çizgili yerde boşluk vardı gözden kaçmış galiba) Siyasal düzlemde değerler istismarının oldukça üst düzeyde olduğu söylenebilir. Zaten değerlerin ve dinin istismarı ile ilgili tartışmalar da, en çok siyasal düzlemde kendini göstermektedir.

İktidar hırsı, değerler istismarı için önemli bir neden ve zemindir. İktidar hırsı, hem iktidar elde etmek isteyen hem de onunla muhatap olan insanların istismarına neden olur, zemin hazırlar.

Oy vermenin çoğu kesimleri tarafından namus düzeyinde bir değer olarak görüldüğü toplumumuzda, belli bir siyasal erki elde etmek amacıyla insanlardan parayla oy satın almak, insanların oylarını onlar adına parayla satmak veya oy verecek

kişi veya partiden çıkar elde etmek için çeşitli pazarlıklara girişmek ya da oy verecek kimsenin oy kazanma psikolojisini kullanarak çeşitli maddi ve manevi çıkar taleplerinde bulunmak, değerlerin istismarı kapsamında değerlendirilebilir.

Değer metalaştırılır ve onun üzerinden para kazanılmaya müsait bir zemin hazırlanırsa, değer istismar edilir.

Türkiye’de özellikle son 10-15 yılda yaşananlar, kökleri daha gerilere giden planlı din ve değerler istismarının boyutlarını gözler önüne sermektedir. Örneğin Güneydoğu’da yaşananlara bakıldığında, bir “dinî örgüt”ün nasıl oluştuğu, isminin formu ve anlam içeriğinden başlanarak nasıl da dinin ve dinî değerlerin istismar edildiği, camilerin kuşatıldığı, örgüt üzerinden din adına tehditler, şantajlar ve öldürmeler yapıldığı ve insanların dünyasında dinin değerinin düşürülmeye veya örselenmeye çalışıldığı, Türkiye’nin uzun sayılmayacak bir zaman diliminde yaşandı, görüldü veya izlendi.

Ayrıca söz konusu örgütün boy verdiği mekansal birimde özgürlük gibi önemli bir değer istismar edildiği söylenebilir. Özgürlükler üzerinden bir örgüt kurulup insanların çatışmaları, isyanları ve öldürme ve öldürülmeleri sağlanmıştır. Özgürlükleri elde etme adına ülkemizde ne kadar masum insanın kanının akıtıldığı bilinmektedir. Bu örgüt eliyle yapılanlar, özgürlük istismarı olarak adlandırılabilir.

Yine son 10-15 yıllık bir süreçte Türkiye’de bir veya birkaç “tarikat” ve “tekke” kurdurularak insanların din ve din duygusu üzerinden büyük provakasyon ve manipülasyonların yapıldığına da şahit olunmuştur. Bu noktada yapılanlara ve yapılanların siyasal, toplumsal, kültürel ve dinsel sonuçlarına bakıldığında, dinin nasıl da toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik düzlemde istismar edilebildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca dinî grupların büyüme süreçlerinde, liderlik mekanizmalarının işletilmesinde, ekonomik ilişkilerde vs. istismar niteliğinde ilişki biçimlerinden söz edilebilir.

Din istismarı, kişiye bir şeyi yaptırmak için dinin istimal edilmesi veya araçsallaştırılması suretiyle de gerçekleşebilir. Bu istismar türünü çocuklarla ilişkilerde, suçlulara muamelede vs. görmek mümkündür. Örnek olarak bir öğretmenin veya bir anne babanın, çocukların bir davranışını olumsuzlamak için cehennem ateşini tehdit olarak zikretmesi veya öyle yaptığı için Allah’ın yakacağını söylemesi gibi durumlar, çocukların din üzerinden istismar edilmesi olarak anlaşılabilir. Yine bir örnek olarak kişiye uygunsuz yerde dini gerekçelerle bir şey yaptırmak istemek de din istismarı olabilir veya ona kapı aralayabilir. Aynı durumda din adına bir şeyler uydurmak, örneğin hadis uydurmak veya Sahabe hakkında bir şey uydurmak, din istismarından başka bir şey değildir.

Bütün bunlar bize, din ve değerler istismarının boyutlarının genişliği ve derinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Değer İstismarının Nedenleri

Değerlerin istismarı olgusuna yakından bakıldığında, istismarın daha çok karmaşa, huzursuzluk, bunalım, çözülme, baskı, güç, kişilik bozukluğu, çifte kişilik veya çoklu kişilik, çıkar ilişkileri, siyasal hesaplar gibi toplumsal durumlarda daha fazla devreye sokulduğu, daha çok zemin bulduğu söylenebilir. Örneğin Kürt sorunu çerçevesinde meydana gelen olaylar bağlamında bazı kişi, grup ve örgütlerin dini ve özgürlükleri istismar ettikleri görülebilir. Gerçekte dökümanlarında dine, dinsel değerlere karşı olduklarını ifade ettikleri ve o yönde hareket ettikleri halde, siyasal bir takım amaçlarla din politikası yaparak din üzerinden halkı istismar etmektedirler.

Din istismarının önemli nedenlerinden biri, dindarlığın pirim yaptığı toplumsal zemindir. Dindarlığın bir makama gelmek, güç kazanmak, para kazanmak için muharrik bir unsur olduğu durumlar olabilmektedir. Böyle durumlar din ve değer istismarı için çok uygun veya elverişli bir zemin oluşturur. Tarihte ve günümüzde bunu gözlemlemek mümkündür.

Değerlerin istismarının en önemli nedenlerinden birinin, eğitim yerine zorla kabul ettirilmeye çalışılması olduğu söylenebilir. Bir değer, mıknaş gibi kendiliğinden, kendi cazibesıyla insanların ona doğru gelmesine izin vermek yerine, zor ve dayatmayla kabul ettirilmeye çalışılırsa, istismar edilebilir.

Değer, toplumda hakimiyet veya iktidar elde etme aracı haline getirilirse, istismara açık olur. Meselâ kitle iletişim araçları bir değeri aşırı derecede öne çıkarıp işlerlerse, o değer üzerinden çok şey yapılabilir, değer istismar edilebilir. Buradan şu sonuç çıkar: Bir değer ne kadar çok piyasa malı haline getirilirse o kadar çok istismar edilir. Doğal yollarla toplumda yaygın bir kabule mazhar olan değer istismarı çok zordur. Ancak tersi durumlarda değer istismarı gerçeklik kazanır.

Siyasallaşma da değerlerin istismarının nedenlerindedir. Yoğun politik bir toplumsal atmosferde, her şeyin siyasal zeminde ele alındığı bir toplumsal süreçte değerlerin siyasallaşma kanalıyla istismarı mümkün hale, hatta alışkanlık haline getirilebilmektedir.

Değerlerin, çeşitli grup ve örgütler tarafından siyasal temelde istismar edilebildiği söylenebilir. Örneğin haklar gibi çok önemli bir değer, Türkiye’de de görüldüğü gibi çeşitli örgütler tarafından istismar edilebilmekte, sömürü konusu yapıp tüketilebilmektedir.

Dini ve değerleri imaj konusu yapmak da değerlerin istismarına yol açabilir. Bir imaj oluşturmada bir değer, öne çıkıyorsa o değer istismara açık olur.

Değerlerin istismarı, çıkar ilişkilerinin etkili olduğu mekanlarda, toplumsal zeminlerde vs., daha çok ortaya çıkıp etkili olur.

Din istismarı olgusuna bakıldığında, din istismarının, her toplumsal aktör tarafından yapılabildiği gibi etkili ve planlı bir biçimde toplumun bazı elit grup veya güçleri tarafından da devreye sokulduğu anlaşılabilir. Yukarıda verilen örneklerde de bu durum bariz bir biçimde göze çarpmaktadır.³

³ Bu noktada Marksizmin din istismarı yaklaşımına eleştirel olarak işaret edilebilir. Malum olduğu üzere Marksizmin genel olarak bir ekonomik istismar teorisi (Fındıkoğlu, 1976: 309-322) ve bir de din istismarı nazariyesi mevcuttur. Anlaşıldığı kadarıyla Marksizme göre dinin bizzat kendisi bir istismar ürünüdür. Marx'a göre din halkın afonyu, Engels'e göre kitleleri köleleştiren araçtır (Ülken, 1976: 58-75). Marx, dini insanoğlunun gerçek ıstrabının bir ifadesi, reel acı ve sıkıntıya karşı bir protesto, sözkonusu ıstrabı hafifletme veya meşrûlaştırma çabası ve halkın afonyu olarak değerlendirmiştir (Marx ve Engels, 1987: 11-12). Bu durumda din, kavranamayan, yanlışlığı görülemeyen bir dünyanın bilincini ifade ederek ve ezilen sınıfları hayata bağlayarak, yanlış dünyanın gerçek sefaletine karşı mümkün protestoları yatıştırma işlevi görmektedir. Böylece dinin ideolojik işlevi, 'gerçek sefaletle karşı protestoları' nütürleştirerek ve öbür dünyaya havale ederek egemen ve ezilen sınıflar arasındaki ilişkilerin istikrarında kendini gösterir. Bu durumda marksizmde din, sınıf mücadelesinin eseri olan bir üst yapı fenomeni; ezenlerle ezilenlerden ibaret olan toplumda ezenlerin ezilenleri uyuşturmak için kullandıkları bir tür afony; burjuvazinin sömürü aleti ve sınıf çatışmasının eseri olarak algılanmıştır. Gerçekten de Marx'ın düşüncesinde din, cari sosyal düzenlemeleri haklılaştıran, üst sınıfların bir aracı olarak hizmet gören ve istikrarı korumaya çalışan bir ideolojidir (Roberts, 1990: 61). Dinin insanı değil, insanın dini meydana getirdiğini savunan Marx'a göre din, ideal ama gerçek dışı bir dünya yaratarak, sosyal adaletsizliklerin damgasını taşıyan gerçek dünya karşısında bir teselli ve haklılaştırma işlevi görür. Bu nedenle Marx, dinin bu dünyanın genel bir kuramı olduğu, dünyanın evrensel düzeyde ahlâkî açıdan onaylanması, törensel tamamlayıcısı, tesellisi ve haklılaştırılması olduğu görüşünü taşımaktadır. Din, insanlık durumunun sefaletini yansıtır ve insana bir teselli getirir. Fakat bu, razı oluşa götüren ve sosyal adaletsizliklere karşı bilfiil mücadeleden geri tutan bir tesellidir (Barbier, 1999: 323-324). "Dinsel sefalet bir yönüyle gerçek sefaletin dışavurumu, diğer yönüyle de gerçek sefaletle itirazdır. Din, ezilen yaratılmışın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın ruhudur; tıpkı ruhun kovulduğu sosyal şartların ruhu olduğu gibi. Din, halkın afonyudur." (Marx ve Engels, 1987: 11; Morris, 1987: 23-50).

Bu yaklaşımda, değişik yollardan, dinî ahlâk ile çıkar konumları arasındaki ilişkiyi, dini, ahlâkın çıkar konumlarının bir işlevinden ibaret olduğu biçiminde yorumlamak söz konusudur. Marx, ekonomik öz/şahsî çıkarların sosyal davranışın muharrik güçleri olduğu görüşündedir. Marx'a göre sanayi tesisleri ve şirketlere sahip olan zenginlerin ekonomik öz/kişisel çıkarları, onların zenginlikleri meşrûlaştırıp haklılaştıran ve günahkârlık veya suç duygusunu teskin eden bir dinî bakış geliştirmelerine sebep olmuştur. Bu açıdan Marx, dine, eşitsizliğin, hatta haksızlık ve acıların yürürlükteki formlarını kutsallaştıran bir sistem olarak bakmaktadır (Roberts, 1990: 226-227).

Esasen dini, her sosyal sınıf veya tabaka istismar edebilir, etmiştir de. Bu noktada Marx'ın dine yaklaşımı dinlerin önemli bir sosyal boyutunu anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla dine sosyolojik yaklaşımda Marx'ın ve marxizmin din açıklaması dikkate değer konumdadır. Ancak dine salt bir istismar veya sömürü aracı olarak bakmanın bilimsellikte izah edilebilecek bir yanı da olmasa gerektir (Roberts, 1990: 365-369). Dinî meşrûlaştırım da salt din istismarıyla anlamlandırılacak bir gerçeklik değildir. Din istismarı, dinî meşrûlaştırımın sadece bir yöne açılacak yanını ifade etmektedir.

Marx ve onun gibi düşünen Batılı aydınların söyledikleri, bazı zamanlarda ortaya çıkan bazı dinler veya dinî durumlar için doğru olabilir; bazı dinler veya bazı din anlayışları bir afony, bir aldatmaca, bir yabancılaşma olabilir. Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu bazı mele ve mütreflerin, insanları uyuşturmak için dinlerini istismar aracı yaptıkları da doğrudur. Ne ki bu tür belli durumlardan hareket ederek bir genellemeye gitmek, bütün dinler için aynı hükmü vermek, bilimsel bir davranış değildir.

Çeşitli dönemlerde çeşitli sosyal tabakalar, bazı zengin sınıflar, yaşanan dine damgasını vurabilir; ancak M. Weber'in de dediği (1993: 229) gibi "bir dinin özünün, onu ayakta tutan tabakanın sosyal durumunun basit bir sonucu veya işlevi yahut da ideolojisi olduğunu ya da temsil ettiğini veya o

Din ve Değerler İstismarının Zeminini: Meşrulaştırım

Genel olarak din istismarının tarih boyunca insanlığı, kitleleri etkilediği söylenebilir. Toplum içinde bazı insanlar, özellikle de seçkinler din istismarı yoluyla toplumun çeşitli kesimlerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Devletler ve yönetici elitler de insanlar katında egemenliklerini sürdürme noktasında dinden veya dince kutsal sayılan şeylerden istifade edebilmiş ve edebilmektedirler. Din istismarının bu şekilde işlerlik kazanması, etkin ve etkili olması, dinin *meşrûlaştırım* gücü ve işleviyle yakından ilgilidir. Bu durum genel olarak değerler için de geçerlidir. Değerlerin istismarı, değerlerin meşrulaştırıcılık işlevi kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

İşlevlerine indirgenemeyecek olan, fakat pek çok toplumsal işlevi bulunan dinin, en önemli işlevlerinden biri meşrûlaştırım, yani meşrûiyet kazandırmadır. İnsanlık tarihini, iktidar mücadelelerini, devletleri, siyasî olayları, din-toplum ve din-devlet ilişkilerini anlayabilmede, dinî meşrûiyet ve meşrûlaştırımı kavramak, büyük önem taşımaktadır.

Berger'in deyimiyle (1993: 65) din, meşrûlaştırımın tarihî bakımından en yaygın, en derinlikli ve en etkin aracı olagelmıştır. Din, davranış ve düşüncelerimize kutsallık kazandırmak (Geertz, 1973: 123-126 vd.) ve bireyin iç dünyasında olup bitenleri, inanç ve bilinçlerini, bilgi ve tezlerini, toplumsal kurumları, siyasal ve toplumsal düzeni, onlara nihaî olarak geçerli ontolojik statüler bahşetmek, yani onları kutsal ve kozmik referanslar çerçevesine yerleştirmek suretiyle meşrûlaştırır; başka bir ifadeyle beşerî açıdan tanımlanan realiteyi, nihaî, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlayarak öznel ve nesnel düzlemlerde haklılaştırır. Bu nedenle dinî meşrûlaştırım, toplumların düzenleri için çok önemli görülmüştür. Din, marjinal durumları dahi her şeyi kuşatan kutsal ve aşkın realiteye uygun olarak meşrûlaştırmak suretiyle toplumsal olarak tanımlanan gerçekliği muhafaza eder. Dinî meşrûlaştırımla meşrûiyet kazanan bir toplum düzenine karşı gelmek ise büyük tehlikeleri göze almak demektir. Bunu yapmak, adeta karanlığın ilkel güçleriyle sözleşme yapmakla eşdeğer görülür (Berger, 1993: 66-79).

Dinin ve tabiatıyla dinî meşrûlaştırımın etkin işlevleri nedeniyle tümüyle, büyük oranda veya belirli bir miktarda dinî meşrûlaştırmaya başvurmayan -isteyerek veya istemeyerek- bir sosyal ve siyasal düzen ya da devlet düşünmek imkansız gibi görünmektedir. Dine en uzak duran güç, iktidar, düzen veya devletler dahi dinî meşrûlaştırmaya başvurmak durumunda kalmışlardır (Adams ve Mikelson, 1987: 500-508).

Din, temelde toplumsal düzenin bütünleşmesine ve statükonun meşrûlaştırımına hizmet eder (Luckmann, 1972: 67, 61). Bu bütün devletler için geçerlidir. Ama dinî meşrûlaştırım, dindar Hıristiyan, Yahudi, Budist, Hindu, İslam

tabakanın maddi ve manevi çıkar konumunu yansıttığını" söylemek, sosyolojik tahlil ve yorum açısından doğru olmaz.

vb. toplumlarında devlet veya toplum düzeni için adeta bir zorunluluk olduğundan o toplumlarda meşrûiyet temelde dinden sağlanırken, dinin geri plana itildiği, dinî meşrûlaştırımın rolünün muğlaklaştığı, meşrûiyet krizlerinin yaşandığı ve tartışıldığı modern laik devlet düzenlerinde (Adams ve Mikelson, 1987: 507) ve sekülerleşmenin yaygın olduğu toplum sistemlerinde, meşrûiyet temelde dinden sağlanamamakla birlikte yine de görece az ya da çok dinî meşrûlaştırıma başvurulabilmektedir.

Denilebilir ki dinî meşrûlaştırımın din sömürüsü veya istismarına açık bir yönü bulunmaktadır. Bireysel davranışlardan toplumsal ve siyasal ilişkilere kadar hayatın hemen her alanında bir şekilde yapılanları rasyonalize etmek, kendini kabul ettirmek, iktidar sahibi olmak veya iktidarı pekiştirmek gibi amaçlarla dinî meşrûlaştırım yapılabildiğine göre aynı şekilde din istismarı da yapılabilmektedir. Din istirmacıları, genellikle dinî meşrûlaştırımın istismara açık yönünü kullanırlar. Din istismarı yapanlar veya dini kötüye kullananlar, maddî veya manevî çıkarları uğruna sergiledikleri davranışları, insanlar katında iyi ve meşrû göstermek, haklılaştırmak veya izah etmek için bu davranışlara bir takım kılıflar veya gerekçeler uydururlar. Kılıf uydurma veya iyi gerekçeler bulma; insanları onların yaptıklarının doğruluğuna ve geçerliliğine inandırma ve böylece istismarlarını gerçekleştirmede etkili bir yol olarak görülmektedir. Din istismarı, yönetenlerle yönetilenler arasında olduğu gibi iki sosyal veya siyasal grup arasında da olabilir. Aynı şekilde kişiler arasında da cereyan edebilir.

Burada din için geçerli olan meşrûlaştırıma-istismar ilişkisinin değerler için de geçerli olduğu söylenebilir.

Değerlerin ve Dinin İstismarının Sonuçları

Değerleri istismar etmek, bazı olumsuz sonuçların doğmasına neden olur. Bu olumsuzlukları anlamak için değerlerin toplumsal işlevlerine kısaca bakmakta fayda vardır: Değerler, öncelikle toplumda insanların ideal ve amaçlar çerçevesinde yaşamalarını temin eder. Değerler toplumda ideal düşünme ve davranış yollarını gösterdikleri için insanlara adeta kılavuzluk ederler. Değerler, insanların nasıl davranacakları, neyi öncelikle yapıp neyi sonra yapacakları ve dolayısıyla insanların birbirlerinin davranışları konusunda öngöründe bulanarak ona göre davranış mukabelesinde bulunabilmelerini sağlar. Değerler ayrıca sosyal kontrol araçlarıdır. Bundan dolayı insanlar istediğini yapmazlar veya bazen istemeseler de bazı şeyleri yapmak durumunda kalırlar. Örneğin kişileri törelere, geleneklere, dine uymaya yöneltirler. Değerlerin bir başka işlevi, toplumsal dayanışma araçları olmaktır. Değerler, bir de insanların toplum içindeki konumlarını anlamlandırmaları ve kabullenmelerinde işlevsel olurlar.

Değerlerin bütün bu işlevleri düşünüldüğünde, değerlerin istismarının toplum için hiç tercih edilmeyecek sonuçlar doğuracağını söylemek mümkündür. Değerler istismar edildiği ve insanlar bunu fark ettiklerinde, istismar edilen değer veya değerlere önem vermeyebilirler. Yani değerler aşınır. Bu durumda toplumda problemler ortaya çıkması kaçınılmazdır. Değerlerin istismarı, örneğin değerlerin toplumsal kontrol işlevini yerine getirmesini engeller; ayrıca istismarla, değerler,

bilerek yapılan ve belli bir hedefe matuf olarak ortaya konan davranışın genel ölçütü olmaktan çıkarlar.

Değerler ve din istismarının en önemli sonuçlarından biri de, hiç kuşkusuz istismara muhatap olanların maddi ve manevi çeşitli zarar veya olumsuzluklara maruz kalmalarıdır. Bu, olumsuzluklarla karşılaşan kimselerin değerlere bağlı olarak ortaya koydukları güzel davranış ve tutumları tekrar sergilemekten kaçınmalarına ve iyimserliklerini yitirmelerine neden olabilir. Bir örnek vermek gerekirse, kendisinden borç isteyen bir tanıdığına verili bir tarihte ödenmek kaydıyla bir miktar borç veren kişi, belirlenen tarihte ödeme imkânı olduğu halde ihmalkâr davranarak borcunu ödemeyen veya başka bir takım hesaplarla borcunu ödemeyi hep erteleyen kimse karşısında “iyi duygularının istismar edildiğini, bir daha insanlara asla borç vermeyeceğini” söylemiştir. Yine örneğin insanlardan yardım toplayan bir yardım kuruluşu, topladığı yardımları amaç dışı kullandığında, toplumda infial oluşur ve insanlarda yardım duygusu zedelenir. Bu örneklerde görüldüğü gibi, istismardan zarar gören insanların değerlerden uzaklaşması söz konusu olabilmektedir.

Değerlerin ve dinin istismarı, toplumsal huzurun temel teminat kaynağı olan güvenin zedelenmesine, güven bunalımı ortaya çıkmasına ve dolayısıyla toplumda huzursuzluğa yol açar.

Sonuç

1. Toplumsal bir olgu olarak değerler, insanların tutum ve davranışlarını belirleyici boyutlara sahiptir.

2. Toplumsal bir kurum olarak din, aynı zamanda bir değer olup sosyal ve kültürel değerler içinde önemli bir yer tutar.

3. Oldukça karmaşık bir konu olan istismar, toplumsal etki ve bağlayıcılıkları nedeniyle belki de en çok din ve değerler alanında kendini göstermektedir.

4. Din ve değer istismarı, insanların toplumsal hayatta var olduğunu ve karşılaştıklarını belirttikleri bir gerçekliktir. İnsanlar, böyle bir şeyin olduğunu söylemekte ve gözlemlediklerini belirtmektedirler. Bu, din ve değer istismarının sosyolojisinin boyutlarını ele almada önemli bir hareket noktasıdır.

5. Dini ve değerleri kötüye kullanma ve sömürme günümüzde toplumsal hayatın çeşitli boyutlarında gerçeklik kazanabilmekte ve modern toplumsal problemler arasında kendine önemli bir yer bulabilmektedir.

6. Din ve değer üzerinden çıkar elde etme veya istenilen sonuca varmanın zemininin olduğu toplumsal ortamda din ve değer istismarı olur.

7. Din ve değer istismarında, din ve değerlerin tüketilmesi, sömürülmesi, din ve değerler üzerinden insanların duygularının, düşüncelerinin, emeklerinin, yeteneklerinin, ürünlerinin sömürülmesi söz konusudur.

8. Din ve değerlerin istismarının en önemli sonuçlarından biri güvensizliktir, o nedenle toplumda güven bunalımına yol açar. Güven bunalımı ise toplumsal ilişkileri zedeler, toplumsal huzursuzluğa ve anomiye yol açar.

9. Din ve değer istismarının sıfırlandığı bir toplum düşünülemez, fakat minimize edildiği bir toplum meydana getirmek mümkündür. Bunun için de toplumda sağlıklı aile yapısının tesis edilmesi; güven, özgürlük, eşitlik ve adalet ortamının hâkim kılınması; din ve değerler eğitimiyle kişilikli, hür düşünen, açık ufuklu nesillerin yetişebildiği bir eğitim sisteminin inşa edilmesi şarttır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

ADAMS, James Luther ve Mikelson, Thomas (1987). "Legitimation". *The Encyclopedia of Religion*. Ed. Mircea Eliade. c. 8. New York: Macmillan Publishing Company, ss. 500-508

ALLPORT, G.W. (1960). *Personality and Social Encounter*. Boston: Beacon Press

ALLPORT, G.W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. NY: Holt, Rinehart & Winston

AYDIN, Mustafa (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. 2. bs. Ankara: Vadi

BARBİER, Maurice (1999). *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*. Çev. Özkan Gözel. İstanbul: Kaknüs

BERGER, Peter L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan.

DURKHEİM, E. (1992). *İntihar: Toplumbilimsel Bir İnceleme*, Çev. Ö. Ozankaya. Ankara: İmge

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1976). *Karl Marx ve Sistemi*. 2. bs. İstanbul: Ötüken

GEERTZ, Clifford (1973). *The Interpretations of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

FİCHTER, Joseph (ty.). *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi. Konya: Toplum

İbnu'l-Esîr (1367). *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. c. 1. Tah. T. A. ez-Zâvî-M. M. et-Tanâhî. Kum: Müessesetu İsmâliyân

Kindî (1994), *Felsefi Risaleler*, Çev. Mahmut Kaya, İstanbul: İz

LUCKMANN, Thomas (1972). *The Invisible Religion*. 2. bs., New York: The Macmillan Company.

MARX, Karl and Engels, F. (1987). "On Religion", *Religion and Ideology*, Ed. R. Boccock and K. Thompson, Manchester: Manchester University Press.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1988). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi

- MORRIS, B. (1987). *Anthropological Studies of Religion*. New York: Cambridge University Press.
- Mütercim Asım (1305). *Kâmus Tercümesi*. c. 2. İstanbul
- OKUMUŞ, Ejder (2002). "Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık". *İslâmiyât*. 5/4, ss. 193-205.
- OKUMUŞ, Ejder (2005a). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları.
- OKUMUŞ, Ejder (2005b). *Gösterişçi Dindarlık*. 2. bs. İstanbul: Ark Kitapları.
- OKUMUŞ, Ejder (2008). "The Debate on the Exploitation of Religion in Turkish Politics". *Religion Crossing Boundaries, 70th Annual Meeting of Association for the Sociology of Religion*. the USA, 31 July-2 August 2008.
- OKUMUŞ, Ejder (2011). *Siyasette Din İstismarı Tartışmaları*. İstanbul: Ark Kitapları.
- ÖZENSEL, Ertan (2003). "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1 (3), ss. 217-239.
- REATİ, Angelo (2005). "Value and Exploitation: a Comment". *Review of Political Economy*. C. 17, Sayı: 4, October 2005, ss. 609-617.
- ROBERTS, Keith A. (1990). *Religion in Sociological Perspective*. 2. bs. California: Wadsworth Publishing Company.
- SCREPANTİ, Ernesto (2003). "Value and Exploitation: a Counterfactual Approach". *Review of Political Economy*. c. 15, Sayı: 2, ss. 155-171.
- T.C. Anayasası.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1976). *Tarihî Maddeciliğe Reddiye*. 3. bs. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1998). *İnsanî Vatanseverlik*. İstanbul: Ülken
- WEBER, M. (1985). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Z. Aruoba. İstanbul: Hil